

Творчески
предизвикателства
в психологията

ЕЗИКЪТ В ПРОЦЕСА НА СТИГМАТИЗАЦИЯ НА ЛИЦА С УВРЕЖДЕНИЯ

Анна Ройдева*

LANGUAGE USAGE AND DISABILITY STIGMA

Anna Roydeva

Abstract: This study aims to trace the relationship between language usage and disability stigma positioning them in the context of terminology changes.

Keywords: disability; stigma.

Едно от понятията, с които се асоциира наличието на увреждания, е „интеграция“. Разработват се все повече инструменти за формиране и прилагане на политики, променящи социално-икономическия статус на лицата с увреждания. Институционалните грижи и специалните образователни звена са демонизирани, изключвайки функционалната възможност да бъдат прилагани систематизирани, целенасочени, специализирани методи на работа, тясно съобразени със спецификите на определен тип увреждане. Специалните (по-рано наричани помощни) училища биват преименувани на центрове за специална образователна подкрепа. В масовите училища децата със специални образователни потребности преминават комплексно педагогическо оценяване; създават се индивидуални програми; ако увреждането не позволява количествена оценка, получават качествена; съпътствани са от ресурсни учители. От една страна, „масовизирането“ включва специалните деца сред останалите, от друга – като че още по-ясно очертава разликите със стремежа да ги претопи и унифицира с условната норма. Дали едно дете в инвалидна количка ще предпочете да играе адаптиран за неговите възможности спорт

***Анна Ройдева** – докторант по „Социална психология“, катедра „Психология“, Филологически факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: anna.roydeva@gmail.com

с други деца, които също са в инвалидни колички, а зрителният му контакт с тях е на едно ниво; дали нечуващото дете иска да възприема уроците си посредством жестов език, а съучениците му свободно да владеят естествената за него комуникация; или незрящото дете ще се чувства по-сигурно по коридори, специално оборудвани за придвижване, а зрящите му съученици няма да връхлитат върху него, докато се гонят... Интеграцията ще потърси частична промяна в средата, за да реши конкретните казуси, но промяната на физическите условия не възпрепятства процеса на стигматизация.

Терминът „интеграция“ има латински произход и означава ‘взаимно проникване’. Цел на интеграцията не е асимилирането на личността от групата, а взаимното проникване чрез формални и неформални отношения (Радулов 2007: 177). На взаимността се противопоставя действащият в обществото всеобхватен механизъм на категоризиране на хората, при който се приписват ограничен набор от атрибути на членовете на всяка категория, и това се превръща в „универсално нормативно очакване“, а нормата се съчетава с девиантността по уникален начин именно в процеса на стигматизация (Джонев 1996: 191). Противоположността и обусловеността между нормата и отклоненията винаги са провокирали дискуссионност. Понятието обозначава както на нормата, така и на отклоненията се характеризира чрез:

- обема на понятията и тяхната социална представеност;
- обобщените в понятията обекти;
- признаците, представящи видовата специфика на предметите и обектите в мисловен аспект (Левтерова-Джагалова 2002: 31).

Понятието „норма“ систематизира знанията за проявяващата се степен на признаци, съставлящи неговото логическо съдържание (основните или съществените, имагинерно присъщи признаци) или фактическо съдържание (съвкупност от допълнителни компоненти). Нормата не е точна демаркационна линия – в буферните зони на отклонения, независимо дали са в положителна или отрицателна посока, се отбелязва необходимостта от интеграция и адаптация към стереотипните условия.

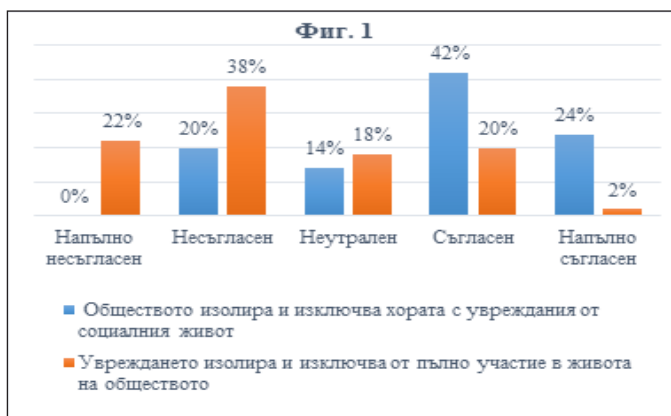
Патологията може да се разглежда като една от алтернативите на нормата. В нормата е заложена възможността за патология, и обратно – в патологията могат да се открият елементи на нормата. Тази

взаимовръзка най-често проектира аналогията на нормата и патологията със заболяванията, но както няма абсолютна норма и здраве, така няма и абсолютизирана патология и болест. Необходимо е да се отчита индивидуалността на проявленията. Преминаването от патология към норма е много по-сложен и продължителен процес на биологично преобразуване, приспособяване и взаимно съществуване, отколкото преминаването от норма към патология (Левтерова-Джагалова 2002: 32–35). Категориите „нормалност“ и „патологичност“ дефинират идеалното поведение, както и предписанията кои поведения трябва да бъдат избягвани от самия индивид и стигматизирани у другите индивиди. По този начин доминиращите значения, приписвани за „нормално“ и „патологично“, влияят и ограничават поведението на всички индивиди (Градев 2012: 63).

Повтарящото се отново и отново усилие езикът да бъде прецистен до степен на стерилност допринася за едно недоразумение: независимо от първоначалните намерения на тези, които са създали определен термин, с времето етикетите за някои състояния неизбежно придобиват негативна конотация. Език, изобретен само за дескрипция – всъщност изобретен, за да замести предишни думи, натоварени с оценка, развива оценъчен нюанс и бива използван по патологизиращ начин. Една от най-емблематичните метаморфози е на понятието „инвалид“ (от лат. *validus* – ‘силен’), което в буквален превод означава „безсилен“, и с него са отразявали документално загубата на боеспособност, а не на жизнена и битийна „валидност“. Днешното „антисоциално личностно разстройство“ е било наричано „безумие без делир“, „морално безумие“, „морална лудост“, „морална дегенерация“, „психопатия“ и „социопатия“ (Хаджийски 2016: 14; Макуилямс 2018: 22); лицата с умствена изостаналост са наричани олигофрени, ненормални, дефектни, аномални (Левтерова-Гаджалова 2002: 42; Макуилямс 2018: 22) и др.

Всяка промяна е била предназначена да даде описателен и некритичен етикет на едно тревожно явление. В крайна сметка силата на това явление да тревожи е заразявала всяка дума, изобретена, за да задържи понятието извън сферата на морализирането (Макуилямс 2018: 22), защото стигмата включва съдържанието на първично негативни оценки – тя не само оценява, а обвинява. Да

си стигматизиран означава да носиш вина за несъвършенствата, които ти се приписват. Практиката на стигмата се крепи и развива благодарение на стереотипите и предразсъдъците, поддържани на масовопсихично равнище чрез процесите на поколенческата социализация. Дискредитиращият ефект на стигмата „изключва“ всякаква дискусия, която може да породи съмнение в реалните качества на „социално неприемливите“ лица, групи или социални категории хора. Процесът на стигматизирането е еднопосочен, в него не се предвижда обратна връзка, чрез която да може да се коригира изначално предразсъдъчното отношение към подлежащите на дискредитиране индивиди; те просто са различните, които мнозинството не желае да приема като равнопоставени обекти (Градев 2010: 25).

Резултат от опитите за стерилизиране на езика е, че колкото по-стара е една традиция, толкова по-негативно, осъдително и старомодно звучи терминологията ѝ. Когато идеите бъдат популяризирани, техният смисъл става не само осъдителен, но и опростенчески. Понятията също така се разводняват с навлизането им във всекидневната употреба. Терминът „травма“ в популярната си употреба е изгубил катастрофалните си аспекти и често може да бъде използван в смисъла на „дискомфорт“ или „нараняване“. „Депресията“ е станала синоним на кратък период на потиснатост. Наложил се изобретяването на термина „паническо разстройство“;

за да върне на слуха ни конотациите на по-старите и съвсем използвани фрази „тревожна невроза“ и „тревожен пристъп“, след като думата „тревожност“ вече беше приложена към всякакви ситуации – от това как се чувстваш на работен обяд до това как би се чувствал пред взвода за разстрел (Макуилиамс 2018: 23).

Автоматизмът на психичната дистанция, съдействащ за „справянето с екзистенциалната тревожност“ (функция на стигмата), и асоциирането на стигматизираните индивиди със „заплаха“ (дименсия на стигмата) намират своя отглас в конотацията на понятията.

За целта на настоящата разработка е извършено пилотно изследване върху интерпретацията на твърдения и понятия, касаещи лица с увреждания. Изследвани са 50 лица чрез анонимен въпросник, съдържащ 7 твърдения, на които се отговаря чрез петстепенната Ликъртова скала и 9 отворени въпроса, изискващи отговор в свободен текст. Обособени са в две тематични направления:

1. Конотации на родовите понятия „инвалидност“ и „увреждане“ и твърдения, отразяващи структуриращия аспект на езика;

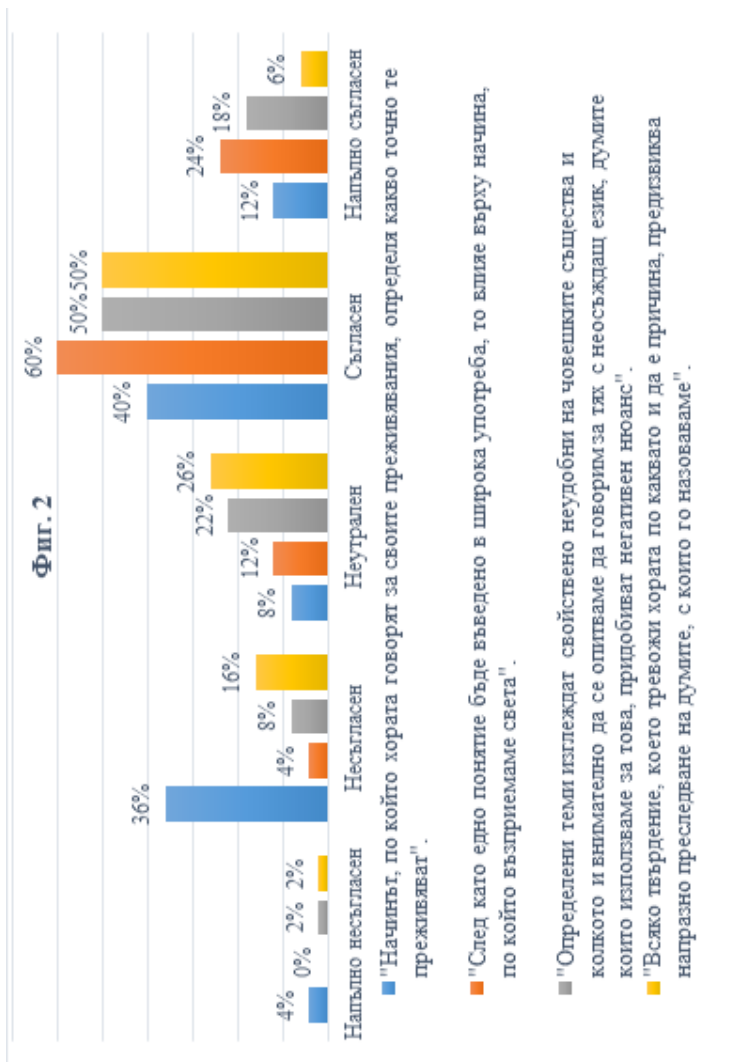
2. Тълкуване на тясно специализирани термини (които ще бъдат разгледани в следваща статия).

От отговорите в свободен текст на въпроса „Какво разбирате под думата „инвалидност“?“ са изведени следните резултати: 26 от респондентите асоциират инвалидността с „физическо увреждане“; 9 – с „физическо и психическо увреждане“; 8 – с „неспособност“; 3 – с „липса“ и „загуба“; 3 – с „ограничения“; 2 – с „дефект“; 2 – с „невъзможност“; 1 – с „недъг“; 1 – със „специални потребности“.

При отговорите на въпроса „Според вас има или няма разлика между думите „инвалидност“ и „увреждане“? Моля, обосновеете отговора си“ са наблюдавани следните тенденции: 42 от респондентите посочват, че има разлика между двете понятия. Разликите се класифицират в следните групи:

– Инвалидността приоритетно се разглежда на физическо равнище, докато увреждането – на психическо (13).

– Инвалидността се степенува като „по-тежка“ спрямо увреждането (12).

– Останалите отговори обхващат тълкуване от разлики в обусловеността (генетична или придобита) до изразено съгласие, че разлика има, но не е възможно да я посочат с точност.

66 % (42 % съгласни + 24 % напълно съгласни) от респондентите (фиг. 1.) са в подкрепа на твърдението, че обществото е водещ фактор в изолацията на лицата с увреждания, кореспондиращо с диференциацията между понятията „увреждане“ и „инвалидност“. В синхрон със социалния модел на увреждането – първото маркира физическия аспект, второто – социалната ситуация.

Неутралитет запазват 32 % от респондентите (общо за двете твърдения), което за малка извадка от 50 лица е показател, че при близо 1/3 от запитаните липсва аргументация, въз основа на която да поляризират позицията си.

Прогресия на неутралитета е отчетена и в отговорите на следващите твърдения (фиг. 2.).

Вероятната причина за това може да се търси в несъобразената подредба на твърденията (във въпросника са зададени в същата последователност, както в диаграмата, което затормозява неговото попълване). В противовес на тенденцията при затворените въпроси данните сочат, че на 95,33 % от общия брой на отворените е отговорено, което е показателно за високата ангажираност на респондентите с акуратното попълване на въпросника.

Най-висок процент на съгласие (84%) респондентите са изразили с тезата на социалния конструктивизъм, че „След като едно понятие бъде въведено в широка употреба, то влияе върху начина, по който възприемаме света“ (Градев 2012: 61).

Социалният контекст, в който живеем, формира знанието и термините, доминиращи в определен времеви диапазон, а те отразяват и утвърждават актуалните културни идеологии.

Езиковите феномени попадат на едно от първите места сред темите на общочовешкия интерес. На всички етапи от развитието си езикът може да се дефинира като „изразително движение“. Той придава на духовното съдържание на живота обърната навън форма и в него се отразява светът от представи на човека. В този смисъл езикът е „верен отпечатък“ на изразеното чрез него духовно съдържание на човека, развивайки се винаги и навсякъде едновременно

с живота (Йонкова 2017: 58). Езикът функционира като средство за комуникация – перманентен процес на интеракция, конвенция и обучение. Интеракцията представя създаваните релации в процеса на общуване, реализиращи се чрез конвенция. Поради тази причина конвенционалните значения на езиковите символи по правило се формират в границите на социалните общности, чиито членове, от своя страна, трябва да усвоят чрез обучение (Левтерова-Гаджалова 2002: 69).

Докато процесът на интеграция е насочен едностранчиво само към лицата с увреждания, дори с необходимите промени в условията, без обмен, в който да се реализира обучението на стигматизиращите, които се предполага, че априорно трябва да познават спецификите на всички увреждания и да са преодолели екзистенциалните си страхове – естествено проектирани под формата на отхвърляне, изменчивостта на понятията ще е онзи „тих глас на интелекта, който не се успокоява, докато не накара да го чуят“.

БИБЛИОГРАФИЯ BIBLIOGRAPHY

1. **Градев, Д. 2010:** Градев Д. Стигма и личностова биография. София: Изток–Запад. // **Gradev D. 2010:** Gradev D. Stigma i lichnostova biografia. Sofia: Iztok–Zapad.
2. **Градев, Д. 2012:** Градев Д. Критичната социална психология. София: Изток–Запад. // **Gradev, D. 2012:** Gradev D. Kritichnata sotsialna psihologia. Sofia: Iztok-zapad.
3. **Джонев, С. 1996:** Джонев, С. Социална психология, том 2. София: Софи-Р. // **Dzhonev, S. 1996:** Dzhonev S. Sotsialna psihologia, tom 2. Sofia: Sofi-R.
4. **Йонкова, К. 2017:** Йонкова. К. „Другата психология на Вилхелм Вунд: респект и уважение.“ *Творческите предизвикателства на критическата психология.* Георгиев, Л. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 50–88. // **Yonkova, K. 2017:** Yonkova, K. „Drugata psihologia na Vilhelm Vund: respekt i uvazhenie.“ *Tvorcheskite predizvikelstva na kriticheskata psihologia.* Georgiev, L. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 50–88, 2017.
5. **Левтерова-Гаджалова, Д. 2002:** Левтерова-Гаджалова, Д. Актуални проблеми на специалното образование. Пловдив: УИ „Паисий Хи-

лендарски“. // **Levterova-Gadzhhalova, D. 2002:** Levterova-Gadzhhalova, D. Aktualni problemi na spetsialnoto obrazovanie. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“.

6. **Макуилямс, Н. 2018:** Макуилямс, Н. Психоаналитична диагностика. Плевен: Леге Артис. // **Makuiyams, N. 2018:** Makuiyams, N. Psihoanalitichna diagnostika. Pleven: Lege Artis.

7. **Радулов, В. 2007:** Радулов, В. Децата със специални образователни нужди в училището и обществото. Бургас: ДАРС. // **Radulov, V. 2007:** Radulov, V. Detsata sas spetsialni obrazovatelni nuzhdi v uchilishteto i obshtestvoto. Burgas. DARS.

8. **Хаджийски, М. 2016:** Хаджийски, М. Психопатията. Велико Търново: Фабер. // **Hadzhiyski, M. 2016:** Hadzhiyski M. Psihopatiyata. Veliko Tarnovo: Faber.